

Önnestads kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Kerstin Börjesson och Åsa Eriksson Green 2022-09-02

Omslagsbild: Flygbild över Önnestad kyrka från nordväst, år 2015.
Fotograf: Pär-Martin Hedberg, HioPhoto. Bildrättigheter: Lunds
stift.

Önnestads kyrka från sydost med den senast tillkomna nykyrkan närmast i bild.

Önnestads kyrka

Araslövs församling, Villands och Gärds kontrakt, Lunds stift, Önnestads socken, fastighet Önnestad 5:1 och 113:1, Kristianstad kommun, Skåne län och landskap

Beskrivning och historik

Kyrkomiljö

Önnestads socken är belägen i nordöstra Skåne, ungefär en mil nordväst om Kristianstad. Norra delen av socknen är en del av den uppodlade, öppna fullåkersbygden på Kristianstadslätten medan den södra delen utgörs av den småbrutna skogsbygden på Nävlingeåsen. Första skriftliga belägg för namnet Önnestad härrör från 1337; *in ecclesie Onastathæ*, som innehåller *othna[r]stath*, i betydelsen ödemark eller obebodd plats. I den så kallade kungalevslistan i Kung Valdemars Jordebok från 1231 finns emellertid också ett *Onaslef*, som brukar identifieras med Önnestad. I socknen finns ett femtiotal fornlämningar från stenålder fram till järnålder bevarade. Mycket lite är känt om fornlämningsmiljön i kyrkbyn. Närområdet i övrigt representerar en rik bygd under järnåldern och det är troligt att en större gård eller mindre by kan ha funnits redan under

1100–1200-tal, då kyrkan i Önnestad byggdes. Det är känt att byn var stor under 1500-talet, med omkring 30 gårdar. Kartmaterial från 1760-talet avtecknar byn med en tätt liggande bebyggelse utmed bygatan som har en öst-västlig sträckning. Kyrkan låg i byns nordöstra utkant på en närmast kvadratisk formad kyrkogård. Under 1860-talet drogs järnvägen mellan Hässleholm och Kristianstad fram och en station anlades i Önnestad strax norr om kyrkbyn, där började en ny bebyggelse växa fram. Samhället växte mycket snabbt under 1800-talets slut och 1900-talets början och kyrkan, med den då utvidgade kyrkogården, var snart helt kringbyggd. Intill stationen anlades tegelbruk, mejeri och bränneri. Väster om kyrkogården anlades en folkhögskola.

Idag ligger den gamla kyrkbyn mitt i Önnestad tätort, som framför allt består av en småskalig villabebyggelse av blandad ålder. Kring kyrkan finns den äldsta bebyggelsen; väster om kyrkan ligger den gamla prästgården, folkhögskolan, numera lantbruksskola, och hembygdsgården. Söder om kyrkan passerar den gamla bygatan och järnvägen skär genom samhällets nordöstra delar. Söder om kyrkan och byvägen byggdes ett församlingshem under 1900-talets senare del.

Kyrkobyggnad

Kyrkans äldsta delar består av ett långhus med ett avlångt kor. Någon absid har troligen aldrig funnits. Koret kan möjligen redan vid byggnadsskedet ha valvslagits med två travéer, varav endast det östra finns kvar idag. Inslag av tegel i byggnaden gör att de äldsta delarna dateras till senromansk tid, från cirka 1100-talets slut till 1200-talets mitt. Senare, möjligen kring 1330, byggdes kyrkan till med ett västtorn med valvtäckt bottenplan. Det är osäkert om tornets övre våningsplan är samtida med tornets övriga delar. En sexkantig utvändig trappa på tornets södra sida ledde upp till tornets övre våningar. Under medeltiden tillkom också ett vapenhus vid långhusets södra sida och valv inne i långhuset. Valven bemålades troligen kring 1430–1460. Under 1800-talet fanns planer på att riva den gamla kyrkan och bygga en ny. Istället byggdes den till med en stor nykyrka mellan åren 1848 och 1854. Nykyrkan fick formen av en ensam korsarm mot söder. Större delen av södra långhusmuren revs samt långhusvalven. Genom tillbyggnaden fick kyrkan den särpräglade form, med tre nästan lika långa armar, som den har idag. Altaret ställdes vid norra långhusväggen och huvudingången samt läktare med orgel flyttades till nykyrkans södra gavelsida.

Önnestad kyrka från norr. Till vänster i bild syns koret, som är något smalare än långhuset till höger om detta. Tornet i väster är lika brett som långhuset.

Mellan åren 1906-1909 genomgick kyrkan en restaurering under ledning av arkitekt Henrik Sjöström. Altaret flyttades tillbaka till det medeltida koret i öster. Altaruppsatsen försågs med en ny tavla och en sakristia inreddes i korets östra del bakom ett altarskrank. Den södra delen av nykyrkan skärmades av från långhuset och inreddes med församlingssal, bisättningsrum och pannrum. Långhuset valvslogs återigen och en orgelläktare byggdes i tornet. De blyspröjsade fönstren samt en ny dopfunt i nygotisk stil tillkom liksom ny bänkinredning.

1956-57 fick kyrkan en ny orgel med orgelfasad som ritades av arkitekt Torsten Leon-Nilson, Ignaberga. 1962 upptäcktes kalkmålningar tillhörande Fjälkingegruppen i korvalven och dessa konserverades av Våga Lindell-Andersson. Under 1964 lades taket om med falsad kopparplåt. Mellan åren 1965 och 1972 utfördes ytterligare renoveringar under ledning av arkitekt Leon-Nilson. Under 1965 förnyades de tekniska installationerna och ett kalkstensgolv lades om i långhuset. Kyrkans församlingssal renoverades mellan åren 1971-72. Koppar-taket på tornet, torntrappan och nykyrkans lades om under 1976. Innerfönster monterades 1984.

Exteriör

Önnestads kyrka utgörs av långhus, ett något smalare kor, västtorn samt en bred och lång korsarm åt söder (nykyrkan). Fasaderna är spritputsade och vitkalkade med slätputsade, profilerade takgesimser samt fönster- och dörr- omfattningar. Kyrkan har ingen synlig sockel, utom några av stenarna i tornets grundläggning. På tornets södra fasad finns ett utanpåliggande, murat trapphus med svagt sexsidig grundplan. I klockvåningen finns rundbågiga muröppning med träluckor. Kyrkorummets fönster är rundbågiga och blyspröjsade med färgat glas. I korsarmens södra del är fönstren också rundbågiga men utförda i trä med klarglas. Hela kyrkan täcks av sadeltak med falsad kopparplåt. Trapphuset på tornet har ett kopparklätt pulpettak.

Kyrkans huvudentré ligger på nykyrkans södra gavel med välbevarad nyklassisk portalomfattning. Porten har dubbla dörrblad med kvadratiska speglar ned- och upptill, och avlånga rektangulära speglar i mitten. Över porten sitter ett spröjsat halvmånefönster. Porten ryms i en rundbågig, diskret profilerad omfattning. På ömse sidor om porten bär slätputsade pilastrar upp ett ovanliggande listverk, ett så kallat *entablement*. Centralt placerat över portalomfattningen finns ett runt, stjärnspröjsat fönster. På tornets västra fasad finns ännu en entré med dubbla dörrblad, målade i en gråblå kulör, med svartmålade, sirligt utformade gångjärn. Över porten sitter ett tvådelat, halvmåneformat fönster. Porten ryms i en djup, slätputsad och rundbågig muröppning. I öster finns en koringång med utformning liknande västporten; dubbla gråmålade dörrblad med sirligt utförda, svarta gångjärn, och ett fönster i halvmåneform – här med blyspröjsade rutor. En enkel stentrappa med tre steg leder upp till porten.

Interiör

Via huvudingången, i den södra delen av nykyrkan, leder en korridor med slätputsade och ljusst målade väggar mot kyrkorummet. Golvet är lagt med mörkgrå kalkstensplattor. Kyrkorummet omfattar den norra delen av nykyrkan och den mot nykyrkan tvärställda, medeltida byggnaden. Kyrkorummets väggar och valv är slätputsade och vitmålade. Valven över nykyrkan och långhuset samt korets västra valv är alla högresta och spetsbågiga. Korgolvet ligger två trappsteg över långhusets och upptas till största delen av en ovalt formad altarring. Altaruppsatsen kompletteras av ett bakomliggande altarskrank och tillsammans avskärmar de sakristian som ryms i den östra delen av koret. I sakristian är det medeltida, något flackare, valvet med bemålning bevarat. Målningarna består dels av kvadermålningar, dels av helgonfigurer och blomstermotiv. I öster är Kristus som allhärskare – *Majestas Domini* - återgiven. Mitt på den östra väggen finns ett dörrparti med dubbla, blankpolerade dörrar i furu med

Vy från västra delen av det medeltida långhuset mot koret i öster. Inredning tillkom vid en genomgripande renovering kring 1909.

ett ovanliggande snidat emblem för Gustaf III. Dörrparet leder via ett vindfång till den östra koringången. Till höger om dörren, på väggens nedre del, finns en piscina i en nisch.

Kyrkorummet domineras av bänkinredningen från 1900-talets första decennium som har en mörk träfärg med röda och blågröna accentkulörer. I den västra delen av långhuset, tillika tornets nedre våningar, finns en orgelläktare i samma utförande och färgsättning som bänkinredningen. Läktaren bärs upp av smala träpelare och har ett synligt och dekorativt golvbjälklag. Läktarfronten bryts upp av ett orgelpositiv. I väster leder ett dörrpar till en mindre förhall, vidare till västporten.

Från orgelläktaren leder en trätrappa vidare upp till tornet. Den utvändiga murade trappan används inte längre. Tornet har ett gråstensmurverk med utdragna fogar av kalkbruk. Klockvåningen har ett dubbelt golvbjälklag och en ålderdomlig takstol. Vinden över långhus och kor nås via nykyrkan. Vinden rakt ovanför nykyrkan har ett brädgolv och får dagsljus från ett stort runt fönster i söder. Över långhus och kor är vinden mycket svårtillgänglig. Takstolarna över koret är ålderdomliga. Den östra korgaveln är regelbundet murad av natursten och rikligt skolad med tegelskärvor. Runt ljusinsläppet är muren av tegel.

I den södra delen av nykyrkan finns en församlingssal som inretts under sent 1900-tal, med heltäckningsmatta och innertak av furu. I anslutning till denna finns också RWC och kapprum samt uppgång till vinden över korsarmen, långhuset och koret.

Inredning och inventarier

Altaruppsatsen är sammanbyggd med **altaret** och omfattar även ett bakomliggande altarskrank. Alla delar är tillverkade av ek i nygotisk stil. Det mörka träet har detaljer målade i rött och blågrönt. Altaruppsatsen utgörs av en triptyk, ett tredelat motiv, med en central målning av Jesus som stiger upp ur graven, flankerad av två mindre målningar. Uppsatsen har ett rikt snidat masverk med tinnar och blomstermotiv. Delar av altaruppsatsen och altaret kan möjligen vara från 1800-talets ombyggnad. Altartavlan tillkom dock 1909.

Altarringen har en avlång form i öst-västlig riktning och är liksom övrig inredning i koret tillverkad i ek med accenter i rött och blågrönt på de svarvade balusterdockorna. Knäfallet är klätt med en gråblå textil. Altarringen är sannolikt från 1800-talets renovering.

Predikstolen med tillhörande baldakin är från 1909 möjligen med bevarade delar från 1800-talet. Korgen är sexsidig och vilar på en flersidig pelare med bredare fot och utkragande överdel. Nedtill på korgen löper en dekorativ bård med rundbågar, trepassformer och franska liljor. Sidorna på korgen, liksom på räcket till trappan, är indelade i fyllningar med snidade papyrusliknande motiv. Korgen avslutas upptill med ett utkragande listverk. Baldakinen är åttkantig med fialer som markerar varje hörn och däremellan samma sorts bård som på korgens undersida. Mitt på baldakintaket finns en kronliknande konstruktion som döljer upphängningsanordningen. Både predikstol och baldakin är tillverkade i ek med detaljer i blågrönt, rött och förgyllning.

Dopfunten står mot den södra sidan av triumfbågen, i koret. Funten har en åttkantig grundform med snidade fyrpassmönster kring cuppan. Den vilar på en stadig utkragande fot med åtta samla, svarvade kolonner som håller cuppan. Till funten hör ett dopfat och ett kupolformat lock vilket används som baldakin med nedpendlad duva – samtliga i mässing. Dopfatet är från 15-1600-talet medan locket är från 1719. Duvan som hänger i locket är från 1933.

Bänkinredningen är från 1909 och består av öppna bänkar med profilsågade gavlar med snidade detaljer. Bänkgavlarnas överstycken har detaljrikt snidade akantusmotiv i relief och avslutas upptill av en trepassform. Inredningen är tillverkad i ek med detaljer i rött blågrönt. Inredningen är i nykyrkan uppdelad

i tre kvarter, i långhuset i ett kvarter längs norra väggen och två kvarter längs den södra sidan. Framför varje bänkkvarter finns bänkskärmar utsmyckade med snidade fyllningar.

Orgeln är från 1957 med orgelfasad ritad av arkitekt Torsten Leon-Nilson. Den ersatte en äldre orgel i nyklassicistisk utförande. Fasaden har ett modernistiskt formspråk men bär ändå ett eko av den nyklassiska indelningen med de yttre pipfälten som lutar inåt, mot instrumentet. De mittersta pipfälten är rektangulära. Ett ryggpositiv med tre pipfält sitter mitt i läktarbarriären. Fasaden är målad i grått, gult och grönt.

Storklockan av malm är ursprungligen från 1350 men gjöts år 1855 om av Gabriel Olof Fredriksson från Kristianstad. **Lillklockan**, ursprungligen från 1640, är omgjuten hos A. Beckman & Co i Stockholm år 1890.

Övrigt ett triumfkrucifix i ek, daterat till 1300-tal, är placerat på nykyrkans södra vägg.

Kyrkogård

Kyrkogården har en långsträckt rektangulär utbredning i nordsydlig riktning med kyrkan i mitten. Kyrkogårdens äldsta, kända utbredning omfattade en kvadratisk yta närmast kyrkan. Alldeles norr om kyrkan syns denna äldsta avgränsning i form av en vall. Vid 1700-talets mitt låg gårdarna tätt in på kyrkogårdens södra halva medan norra halvan gränsade till odlingsmark. På en karta från 1880-talet har kyrkogården utvidgats mot söder på den gamla gårdsmarken tillhörande gårdarna nummer 5 och 7. 1881 görs en utvidgning mot norr på mark avsöndrad från prästgården. Nästa utvidgning sker först 1970 på en del av prästgårdens mark sydväst om den södra delen. Under 1970-talet togs en mängd stenramar och häckar kring gravplatser bort och grustäckta gravplatser samt mindre gångstråk såddes med gräs. Rygghäckar planterades i linjer med gravvårdarna. 1986 anlades en minneslund i kyrkogårdens sydvästra hörn.

Idag ramas kyrkogården in av en vitputsad mur i söder och öster, och klippta häckar i väster och norr. Kring stora delar av kyrkogården finns också en trädkrans av lind. Den gamla kyrkogårdens gångsystem har en symmetrisk struktur uppbyggd kring en genomgående nordsydlig huvudaxel med kyrkan i dess mitt. Gångarna utgör till stora delar kvarterens avgränsning. På kyrkogården finns solitära träd av blodlönn, blodbok, tuja, tårbjörk, magnolia, lind och rönn.

Sedan 1970-talets rationalisering av kyrkogårdens fasta anordningar står de flesta gravstenarna direkt i gräset, med eller utan en planteringsyta framför.

Byggnader på kyrkogården

I kyrkogårdens sydvästra hörn finns en vitputsad servicebyggnad täckt av ett valmat tegeltak. Byggnaden ansluter till kyrkogårdsmuren och bildar avgränsning av kyrkogårdens sydvästra hörn. På östra sidan finns en brunmålad port och en dörr i norr en bred port. Små, spröjsade fönster i utgör ljusinsläpp. Byggnaden ska tidigare ha varit kyrkstall och brandstation.

Karaktärisering

Fornlämningsmiljön kring Önnestad visar på aktivitet från stenålder och framåt, men den forntida bebyggelseetableringen inne i byn är förhållandevis okänd. När kyrkan byggdes är det troligt att en större gård eller mindre by fanns. Idag har Önnestad karaktär av en modern tätort med utbredd villabebyggelse och några äldre gårdar. Till det yttre karaktäriseras kyrkobyggnaden av de tre, närapå lika stora armarna i tre väderstreck. 1800-talets nykyrka är mycket stor i relation till den medeltida delen av kyrkan, och har ett tydligt nyklassicistisk formspråk. Invändigt dominerar det tidiga 1900-talets renovering som vred tillbaka kyrkorummet i öst-västlig orientering. Den sammanhållna inredningen som omfattar bänkar, läktare, predikstol, dopfunt, altarpupp-sats och altarring samt korskrank utgör med sin mörka ekfärg och utpräglade nygotiska formspråk en kontrast till kyrkans vitkalkade murar och valv. Det medeltida arvet återfinns invändigt i korets östra travé där kalkmålningar och piscina bevarats. Senare renoveringar och anpassningar bär arkitekten Torsten Leon-Nilsons signum.

Att tänka på

- Kyrkomiljön är central i den äldre delen av Önnestads samhälle; den omfattar kyrka, prästgård och kyrkogård med mur och grönstruktur. Kyrkan är därtill ett viktigt landmärke i landskapet.
- Kyrkans ålderdomliga taklag över torn och kor har stora byggnads- och hantverkshistoriska värden. Vid installationer eller andra arbeten på vinden är det därför viktigt att minimera fysiska ingrepp i taklagets olika delar.
- Kyrkan bär spår av flera tidsperioder både exteriört och interiört. Alla dessa spår berättar en del av kyrkans, och ibland samhällets, historia. Var rädd om dessa spår så att ny forskning blir möjlig för framtida generationen. Planera eventuella förändringar i kyrkorummet långsiktigt och eftersträva funktionalitet för att minimera ingreppen.

- Mycket lite är känt om den tidiga bebyggelseetableringen i kyrkbyn. Arkeologiska undersökningar kan ge ledtrådar. All grävning i mark, utöver gravgrävning, kräver länsstyrelsens tillstånd och görs med medverkande arkeolog vilket är ett bra sätt att ta tillvara och dokumentera ny kunskap.

Skydd

Kyrkor och kyrkogårdar tillkomna före 1940 skyddas som kyrkligt kulturminne, enligt *Kulturmiljölagen 4 kap.*

Önnestad kyrka och större delen av kyrkogården ligger inom det möjliga fornlämningsområdet för den historiska bytomten enligt karta från 1762. Området skyddas enligt *Kulturmiljölagen 2 kap.*

Källor

Underhållsplan för Önnestad kyrka, Barup & Edström arkitektkontor AB, 2006.

Underhållsplan för Önnestad kyrkogård, Regionmuseet Skåne, 2016 (R2016:25)

Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet, 2008.

Skåne, Landskapets kyrkor, red. Markus Dahlberg, Riksantikvarieämbetet, 2015.

Karlberg, Olle, *Önnestads kyrka*, 198?

Ranebo, Theodor. *Inventering av kyrkklockor i Lunds stift*. Pågående stiftsprojekt.

Wahlöö, Claes, *Skånes kyrkor 1050-1949*, Kävlinge, 2014.

Internet

Barbro Sundnér. Lunds universitet, Institutionen för arkeologi och antikens historia (2015). *Medeltida kyrkor i Skåne: Del A*. Svensk nationell datatjänst.

Version 2.0. <https://doi.org/10.5878/002642>

Riksantikvarieämbetets söktjänst Fornsök:

<https://app.raa.se/open/fornsok/lamning/2dcca513-c291-4a12-8fe4-90a5b127e7f1>

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2021-08-31, 2021-11-02

Fältinventering: Kerstin Börjesson

Rapportsammanställning och foto: Kerstin Börjesson och Åsa Eriksson Green

Granskning: Linn Ljunggren-Offerlind

Färdigställd: 2022-09-02

Uppgifter till BBR:

Stomme; murverk – natursten, granit

Fasadmaterial; puts – stänk- och sprutputs

Fasadkulör; vit

Takform; sadeltak

Taktäckningsmaterial; plåt – koppar

Antal våningar; 1

Byggnadsdel; kor - öster, långhus, sidokapell/korsarm söder, torn – västtorn